

Uit: Vis, J.: Ondernemend Waarderen : Waarderend Ondernemen
De subjectiviteit van het begrip economische waarde
(Hoofdstuk 2§6)

2.6 HISTORISCHE ACHTERGROND

Wenen is aan het einde van de negentiende eeuw een belangrijk centrum van intellectuele activiteit. Lang voordat het predicaat culturele hoofdstad van Europa officieel werd toegekend, kon Wenen dat op haar palmares schrijven. Ook op het terrein van de economie worden op dat moment vernieuwende inzichten gepresenteerd. Die inzichten zijn niet voetstoots geaccepteerd. De strijd tussen de van oorsprong Duitse Historische School en de opkomende Oostenrijkse School was tamelijk heftig.

Men zou kunnen zeggen dat het werk van de Oostenrijkers is geculmineerd in de gedachten van twee bekende namen binnen die school: Ludwig von Mises (1881-1973) en Friedrich von Hayek (1899-1992). De laatste kreeg voor zijn werk in 1974 de Nobelprijs.³⁹ Het begon allemaal met het in 1871 verschenen *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. De auteur daarvan, Carl Menger (1840-1921), wordt gezien als de grondlegger van de Oostenrijkse School. Twee van zijn leerlingen, de zwagers Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) en Friedrich von Wieser (1851-1926), hebben de gedachten van Menger op enthousiaste wijze verder verspreid en uitgewerkt [Leen 1999, p. 8].⁴⁰ Op dit moment worden de aanhangers van de Oostenrijkse School vooral in de Verenigde Staten aangetroffen.⁴¹

Het jaar 1776 heeft binnen de economische wetenschap een speciale klank. Het verschijnen van *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* van Adam Smith markeert voor velen zelfs het startpunt van de economische wetenschap. Hoewel deze opvatting niet houdbaar blijkt [Rothbard 1995a], is het duidelijk dat Smith een belangrijke rol heeft gespeeld bij het verder

39 In dat jaar werd de Nobelprijs aan twee economen toegekend. Naast Hayek werd de prijs ook aan de Zweedse econoom Gunnar Myrdal (1898-1987) toegekend. Wat de commissie heeft beoogd met deze opmerkelijke combinatie, de sociaal democraat Myrdal en de liberale Hayek, is niet bekend. Soms wordt geopperd dat de prijs eigenlijk aan de in 1973 overleden Ludwig von Mises had moeten worden toegekend.

40 Leen merkt verder op, daarbij naar Von Mises verwijzend, dat het etiket Oostenrijks niet vleidend was bedoeld.

41 W. Block, Loyola University, New Orleans; E. Callahan, London School of Economics; T. DiLorenzo, Loyola College of Maryland; H.-H. Hoppe, University of Nevada; R. Garrison, Auburn University; J.G. Hülsmann, Universiteit van Angers (Frankrijk); P.G. Klein, University of Missouri; H. Lepage, Universiteit van Parijs; R.T. Long, Auburn University; J.T. Salerno, Pace University; G. Selgin, West Virginia University.

uitbouwen van de economische wetenschap. Hij wijst op het feit dat economische vrijheid een noodzakelijke voorwaarde is voor het laten ontstaan van welvaart. De overheid speelt daarbij een zeer geringe rol. Naar het inzicht van Smith is een door arbeidsverdeling gedreven vorm van produceren de sleutel die de deur opent naar welvaart voor velen. Smith biedt echter geen samenhangende theorie die duidelijk maakt hoe consumenten en producenten gezamenlijk tot meer welvaart kunnen komen [Skousen 2001, p. 168]. Volgens de Klassieken (onder meer Ricardo⁴² en Mill) verklaarden productiekosten de prijzen van goederen, grondstoffen en arbeid. Daardoor ontstaat een tegenstelling tussen produceren en de daaruit voortvloeiende inkomens waardoor de harmonieuze wereld van Smith aan de horizon verdwijnt. Dat was niet het enige probleem. De inzichten van de Klassieken vonden op het Europese continent geen warm onthaal [Mises 1984, p. 21]. Het liberale Verlichtingsdenken van de Engelse economen staat haaks op hetgeen op dat moment binnen de Duitse Historische School wordt betoogd. Nationalisme en het beschermen van deelbelangen past niet bij vrijhandel en de gedachte dat alle mensen voor de wet gelijk zijn. Rond 1870 worden de Klassieken onder vuur genomen door auteurs wier naam later verbonden zou worden met de zogeheten marginalistische revolutie. "Kenmerkend voor de nieuwe theorie is de subjectieve interpretatie" schreef Hennipman [1945, p. 76]. De behoeftebevrediging wordt gezien als doel van het economisch handelen en wordt tot uitgangspunt van de redenering gekozen. Vervolgens laat Hennipman de drie grondleggers (Menger, Jevons en Walras) zelf aan het woord.

"Die theoretische Volkswirtschaftslehre beschäftigt sich (...) mit den Bedingungen, unter welchen die Menschen die auf die Bedienung ihrer Bedürfnisse gerichtete vorsorgliche Tätigkeit entfalten, aldus Menger. In denzelfden geest omschrijft Jevons het karakter van het economisch handelen en het object der economie: To satisfy our wants to the utmost with the least effort – to procure the greatest amount of what is desirable at the expense of the least that is undesirable – in other words, to maximize pleasure is the problem of Economics. Als gegeven omtrent het gedrag van het ter markt komende subject stelt Walras: On est fondé à dire en principe qu'il opérera l'échange de manière à satisfaire la plus grande somme totale des besoins. Het verschil met de premisse der klassieke theorie blijkt hier dus ten duidelijkste." [Hennipman 1945, p. 76]

Het jaar 1871 staat in het licht van het zogeheten marginalisme. Naast de reeds eerder genoemde Menger speelden ook William Stanley Jevons (1835-1882) en Léon Walras (1834-1910) een belangrijke rol. Volgens Tieben kan echter worden betwijfeld of de Oostenrijkers wel zo sterk marginalistisch denken

42 "The value of a commodity, or the quantity of any other commodity for which it will exchange, depends on the relative quantity of labour which is necessary for its production, and not on the greater or less compensation which is paid for that labour." [Ricardo 2004, p. 5]

[Tieben 2009, p. 263]. Het marginalisme is voor veel economen vooral een rekentechniek. De Oostenrijkers spreken weliswaar veel over *Grenznutzen*, maar leggen dan vooral de nadruk op het nut. Voor Tieben ligt het wezen van de Oostenrijkse School in het subjectivisme. Voor hem is 1871 het jaar van de subjectivistische revolutie. In ieder geval is duidelijk dat Jevons, Menger en Walras een eind hebben gemaakt aan de gedachte dat sprake zou kunnen zijn van een objectieve, op productiekosten gebaseerde, waardetheorie. Naar hun idee ontstaat vraag, omdat subjecten een bepaald goed nuttig kunnen vinden bij het bevredigen van hun specifieke behoeften. Waarde ontstaat uit persoonlijke voorkeuren en de daaraan gekoppelde vraag. Op lange termijn is alleen de door de consument uitgeoefende vraag relevant [Skousen 2001, p. 170]. Harmonisch samenwerkende consumenten en producenten zijn geen utopie. De door consumenten uitgeoefende vraag bepaalt uiteindelijk de prijs van consumentengoederen. Op hun beurt bepalen deze welke productieve activiteiten zullen worden uitgeoefend. Daaruit ontstaan de inkomens voor de samenwerkende productiefactoren.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat zonder nut geen waarde kan ontstaan. Nut en waarde zijn geen absolute begrippen. Als iemand reeds over veel dassen beschikt, is het marginale, additionele nut van een nieuwe das gering. Tenzij de nieuwe das een behoefte kan vervullen, bijvoorbeeld een das voor een bepaalde gelegenheid, die nog niet door de reeds aanwezige dassen kan worden vervuld. Binnen de economische wetenschap is een objectieve classificatie van goederen (zoals dassen) ontoereikend voor verdere analyse. Een bepaalde das moet voor een bepaald subject een bepaald doel kunnen dienen. Hiermee blijkt dat de befaamde waardeparadox geen paradox⁴³ is, maar een onjuist geformuleerde vraag.⁴⁴ Onder bepaalde omstandigheden is water schaarser dan diamant, maar over het algemeen is dat niet het geval.

In 1871 was echter nog geen sprake van een Oostenrijkse School. In feite was alleen sprake van Menger. Zijn belangrijkste volgers, Böhm-Bawerk en Wieser, hebben niet onder Menger gestudeerd. Zij waren reeds afgestudeerd toen Menger als *Privat-Dozent* aan de slag ging [Mises 1984, p. 8]. Het lezen van Mengers *Grundsätze* heeft ze aan het denken gezet. Pas later toen zij, samen met anderen die door Menger waren beïnvloed, begonnen te publiceren, werd door buitenlandse lezers van hun geschriften gewag gemaakt van de Oostenrij-

43 Het woord paradox wordt gebruikt indien sprake is van een contradictie. Zo wordt het woord hier ook gebruikt. Tegenwoordig heeft paradox ook wel de betekenis van een ogenschijnlijke tegenstelling.

44 De vraag waarom het nuttige water zo goedkoop is en de ijdelheid strelende diamant zo duur, heeft veel economen bezig gehouden. Deze zogenaamde paradox heeft Smith verleid tot het introduceren van een kunstmatige tweedeling tussen gebruikswaarde en ruilwaarde. Deze tweedeling suggereert dat geen verband bestaat tussen prijs en nut. Dezelfde verwar- ring beheerst het denken van diegenen die menen dat produceren voor winst iets anders is dan het produceren voor nuttig gebruik.

kers [Mises 1984, p. 9]. De toevoeging 'School' kwam later in gebruik. Gedurende de jaren zeventig van de negentiende eeuw werd de Universiteit van Wenen gezien als een belangrijke en prestigieuze onderwijsinstelling.

Onder de Habsburgers (het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk) groeit Wenen uit tot het politieke, culturele en intellectuele centrum van Oost-Europa [Skousen 2001, p. 174]. De stad trok creatieve geesten aan. Niet alleen hebben veel componisten in Wenen gewoond, maar ook wetenschappers, denk aan Freud en Wittgenstein, voelden zich tot de stad aangetrokken. De Oostenrijkse revolutie heeft volgens Skousen [Skousen 2001, p. 174] de volgende belangrijke inzichten opgeleverd: (1) De consument bepaalt waarde: de consument staat aan het roer. Door de vrijwillige beslissing te kopen of af te zien van een transactie krijgt het gehele productieve proces richting. Het productieproces wordt niet bepaald door het aantal gewerkte uren of door productiekosten. Als een goed in de ogen van de consument geen nut heeft, ontstaat geen waarde. (2) Marginaal nut en marginale kosten: prijzen en kosten worden bepaald aan de marge (*grensnut*) [Skousen 2001, p. 174]. (3) Subjectieve waarde: de Oostenrijkers lieten zien dat de zoektocht naar een onveranderlijke waarde- maatstaf equivalent is aan het zoeken naar de bron van de eeuwige jeugd. Menger toont dat waarde afhankelijk is van de wensen en opvattingen van de consument.

De Oostenrijkers hebben geen objectieve en mechanistische kijk op wereld, zij gaan uit van de wensen en opvattingen van mensen die door hun handelen zichtbaar worden gemaakt.

Binnen de Oostenrijkse School wordt veel aandacht geschonken aan de economische productiestructuur. Met name Böhm-Bawerk schrijft over het belang van wat door hem *omwegproductie* wordt genoemd. Dit betekent dat door consumenten wordt afgezien van directe behoeftebevrediging van beschikbare economische goederen om die goederen als het ware te transformeren in kapitaalgoederen. Door het beschikbaar komen van kapitaalgoederen ontstaat de mogelijkheid meer en/of betere consumentengoederen te verkrijgen. Het economisch proces krijgt daardoor een extra dimensie die uiteindelijk uitmondt in de complexe productiestructuur zoals wij die op dit moment kunnen waarnemen. Dit kan als volgt worden voorgesteld. In het begin was de mens in staat, door het combineren van arbeid en natuur (de primaire productiefactoren), zijn welvaart (het kunnen beschikken over simpele dingen: directe behoeftebevrediging, consumeren) te verhogen door het produceren van consumentengoederen. Op een gegeven moment was de ondernemende mens zo alert dat hij 'zag' dat door het gebruiken van door hem vervaardigde hulpmiddelen (bijvoorbeeld een net om te vissen) meer goederen konden worden verkregen. Deze hulpmiddelen worden kapitaalgoederen genoemd. Dat betekent wel dat een deel van hetgeen beschikbaar was (economische goederen) niet direct kon worden geconsumeerd. Dat kan sparen worden genoemd of indirecte consumptie. Vanaf het moment dat de mens zag dat

deze 'omweg' tot hogere welvaart kon leiden, werd bewust een deel van de ter beschikking staande goederen niet geconsumeerd, maar geïnvesteerd.

Voor het weergeven van het economisch proces wordt hieronder gebruik gemaakt van een zogeheten *Petrinet*. In 1962 bedacht Carl Adam Petri⁴⁵ een manier om processen te modelleren en te analyseren. Deze Petrinetten kennen een formele basis en die grondslag maakt het mogelijk tot sterke uitspraken te komen met betrekking tot de eigenschappen van het gemodelleerde proces. De formele benadering zorgt ervoor dat op een zo exact mogelijke wijze moet worden gedefinieerd. Daardoor wordt voorkomen dat vaagheden, tegenstrijdigheden en onzekerheden ontstaan. Door de wijze van presenteren wordt het mogelijk om op exacte wijze over de beschreven processen te argumenteren.

Petrinetten worden opgebouwd uit de volgende vier elementen: plaatsen, transities, pijlen en tokens.⁴⁶ De plaatsen worden met behulp van een cirkel aangeduid. Zij kunnen één of meerdere tokens bevatten. De rechthoeken geven een transitie weer en de tokens worden aangeduid met behulp van een vette stip. Een plaats heeft betrekking op een locatie waar iets wordt ontvangen of iets uitstroomt; eventueel ook simultaan. Een plaats waar iets wordt ontvangen, kent slechts uitgaande pijlen naar transities en een plaats waar iets uitstroomt, kent slechts inkomende pijlen uit transities. Een transitie kan zowel tokens laten ontstaan als vernietigen. Op elke plaats van ontvangst wordt een token vernietigd en ontstaat een token dat vervolgens naar elke uitstroomplaats wordt gestuurd. Een transitie kan plaatsvinden als op alle ontvangstplaatsen tenminste één token aanwezig is. Transities vinden op atomaire (ondeelbare) wijze plaats, dat wil zeggen dat een transitie geen tijd vergt. Een transitie kan tokens vernietigen zonder dat zij worden doorgestuurd. Zo verdwijnen tokens uit het proces. De pijlen tonen het verband tussen plaatsen en transities en bepalen zodoende de weg die de tokens door het model volgen. Plaatsen kunnen niet in verband staan met andere plaatsen en transities hebben geen relatie met andere transities. Indien een transitie meer dan één token vergt of meer dan één token oplevert, wordt dit aangegeven door het tekenen van meerdere pijlen tussen plaats en transitie. Het is ook mogelijk de pijlen van een gewicht te voorzien dat weergeeft hoeveel eenheden (in tokens) worden bedoeld. Het is mogelijk dat het aantal tokens dat in een transitie binnenkomt niet gelijk is aan het aantal tokens dat uit de transitie voortvloeit. Door het tijdloze karakter van het model kunnen tokens niet in een transitie voorkomen. Gestippelde pijlen testen de aanwezigheid van een token in een plaats. De aanwezigheid van een token is noodzakelijk, maar zij worden noch geproduceerd noch vernietigd; alleen de noodzakelijke aanwezigheid wordt vastgesteld.

45 Carl Adam Petri (1926 – heden) is een Duitse wiskundige en informaticus. Hij ontwikkelde de Petrinetten in eerste instantie voor het beschrijven van chemische processen. Zijn proefschrift [Petri 1962] verschaft verdere achtergronden.

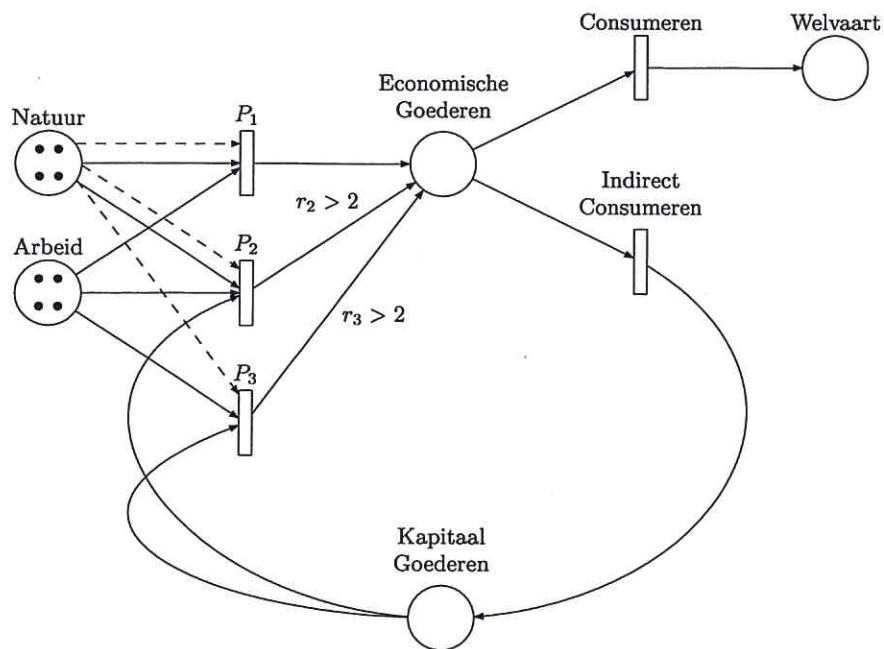
46 In de zin van 'ten teken van'. Daar het Nederlandse woord 'teken' misverstanden kan oproepen, wordt gebruik gemaakt van het Engelse woord.

Het plaatsvinden van een transitie wordt aangeduid met het woord vuren (*firing*). Een transitie kan worden gevuurd als is voldaan aan de voorwaarde dat een token aanwezig is voor iedere pijl naar die transitie.

In het economisch proces wordt uitgegaan van het bestaan van tokens die eenheden natuur, arbeid, (kapitaal)goederen en welvaart aangeven. De transities bestaan uit produceren (P1, P2, P3), consumeren en sparen (Indirect Consumeren).

In den beginne (de initiële configuratie) bestaat slechts een arbitraire, eindige hoeveelheid primaire productiefactoren (eenheden natuur en arbeid). Met betrekking tot natuur wordt verschil gemaakt tussen het transformeren van natuur in goederen (bijvoorbeeld erts) en de noodzakelijke aanwezigheid van natuur in de vorm van bijvoorbeeld land. Het laatste wordt door de gestippelde pijlen gemodelleerd. In tegenstelling tot de binnen de economische wetenschap gebruikelijke wijze van weergeven van een kringloop⁴⁷ kent dit model een definitieve uitgang, namelijk welvaart. Consumenten beschikken over meer welvaart indien zij over meer en of betere goederen en diensten kunnen beschikken. Consumeren betekent letterlijk het vernietigen van nuttigheden. De welvaart kan derhalve slechts stijgen indien steeds weer nieuwe economische goederen worden geproduceerd. In een eenvoudige samenleving worden eenheden natuur en arbeid omgezet in economische goederen die vervolgens worden geconsumeerd.

47 Skousen (2007, pp. xx-xxii) merkt op dat in veel leerboeken sparen wordt gezien als wegglekken. Deze, mede door Keynes verkondigde, opvatting staat haaks op die van de Oostenrijkse School. Daar wordt sparen gezien als een vorm van indirect consumeren. Deze omweg wordt genomen, omdat die uiteindelijk kan leiden tot hogere welvaart. Het door Skousen op pagina xxii getoonde model van Ekins en Max-Neef heeft als inspiratie gediend voor het hier getoonde model van het economisch proces. De economische dynamiek komt daarin gespecificeerd tot uitdrukking.

Figuur 1: Petrinet model van het economisch proces

Stel dat vier eenheden natuur en vier eenheden arbeid in de initiële configuratie aanwezig zijn en de transitie Indirect Consumeren zou nooit worden uitgevoerd (gevuurd), dan is het duidelijk te zien dat uiteindelijk de plaats welvaart uit maximaal vier eenheden kan bestaan. De acht aanwezige tokens uit het begin worden maximaal⁴⁸ vier eenheden economische goederen en als er niet voor gekozen wordt om indirect te consumeren, kan geen welvaartsgroei ontstaan. De welvaart is duidelijk begrensd. Stel vervolgens dat tenminste één keer wordt gekozen om in plaats van over te gaan tot directe consumptie op indirecte wijze wordt geconsumeerd. Dan wordt de eenheid economisch goed getransformeerd tot een eenheid kapitaalgoed. De economische aard van het goed verandert: er ontstaat een kapitaalgoed. Dat wordt bijvoorbeeld gecombineerd met een eenheid arbeid (P3). Daaruit ontstaat een economisch goed van een hogere kwaliteit.⁴⁹ Daardoor komen nu, afhankelijk van de ratio (r_3), meer

48 Door het combineren van een eenheid natuur en een eenheid arbeid ontstaat een eenheid economische goederen.

49 Het woord kwaliteit kan hier tweeledig worden opgevat: de letterlijke kwaliteit en de hoeveelheid. Consumenten kunnen beschikken over meer en/of betere goederen en diensten.

dan twee tokens in de plaats economische goederen. Dus de maximale hoeveelheid eenheden welvaart is bij indirect consumeren altijd groter dan indien alleen direct wordt geconsumeerd. In tegenstelling tot de algemene modellertechniek kosten transitie in de economie tijd. Daar de aan subjecten toegemeten tijd eindig is, wordt het bestaande conflict tussen Consumeren en Indirect Consumeren een belangrijk besliscriterium. Met het oog op de alom aanwezige onzekerheid met betrekking tot de toekomst bestaat weliswaar de verwachting dat $r_{2,3} > 2$ (een succesrijke investering), maar geen zekerheid.

Het verschil met de traditionele kringloopschema's is evident. In plaats van een gesloten systeem waarin op continue basis arbeid in goederen verandert en de daarvoor betaalde beloning aan dezelfde goederen wordt besteed, ontstaat nu een economisch proces waarin groei mogelijk is. In een op goederen gebaseerde samenleving kan groei alleen ontstaan indien bepaalde economische goederen het karakter van kapitaalgoed krijgen. Door alleen te consumeren blijft de welvaart beperkt tot hetgeen maximaal uit een bepaalde combinatie natuur en arbeid kan voortkomen.⁵⁰ In een vrije, op ruilhandelingen gerichte, economie ontstaan die kapitaalgoederen, omdat de economische subjecten bereid zijn (tijdelijk) af te zien van consumeren. Deze indirecte manier van consumeren wordt ook wel sparen genoemd. In bovenstaand model wordt duidelijk dat sparen niet betekent dat definitief van consumeren wordt afgezien. De economische subjecten zijn van mening dat het tijdelijk uitstellen van behoeftebevrediging naar verwachting leidt tot het, na verloop van tijd, meer en/of op betere wijze kunnen bevredigen van behoeften. Ook komt in het model duidelijk naar voren dat stijging van de welvaart betekent dat meer economische goederen worden vernietigd.

50 In het proefschrift van Willem P. Wolterbeek [1857] wordt reeds gewezen op het belang van kapitaalgoederen. Kapitaal wordt daarin als volgt gedefinieerd: "Onder kapitaal moet op zuiver staathuishoudkundig gebied alleen verstaan worden: de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid (d.i. een voorraad van nuttige zaken), bestemd tot de voortbrenging van meerdere nuttige zaken. (...) Worden de opgespaarde vruchten aangewend tot reproductie, dan zal de voorraad spoedig zoo groot worden, dat de eigenaar hem niet meer alleen kan bestieren; wil hij zoveel mogelijk voordeel trekken van de vruchten welke hij alleen niet kan inoogsten, dan huurt hij daartoe medehelpers, zóó, dat hij er nog eenig voordeel bij heeft, en ook de helpers doen het niet zonder voordeel voor zich zelve." [Wolterbeek 1857, pp. 1-3].